

Essay

De affaire-Buikhuisen

Gecanceld in de jaren zeventig

foto: Ronald Hoeben

Wouter Buikhuisen werd in de jaren zeventig verguisd omdat hij onderzoek wilde doen naar genetische aanleg voor crimineel gedrag. Vittorio Busato blikt terug op wat hij ziet als ‘karaktermoord’.

tekst Vittorio Busato

‘Hierover praten is slecht voor mijn gemoedsrust’

Wouter Buikhuisen

Een bizar toeval vond ik het. Op 24 februari 2014 mailde ik Wouter Buikhuisen. Ik wilde hem interviewen voor het Oral History Project, een serie waarin emeriti-hoogleraren psychologie, pedagogiek en onderwijskunde terugblikken op hun carrière en vakgebied.¹ Ik liet Buikhuisen weten dat hij hoog op ons verlanglijstje stond, ‘ook vanwege de schandelijke bejegening die u destijds ten deel is gevallen’.

Twee dagen later kwam het antwoord: Buikhuisen zag om persoonlijke redenen af van deelname. ‘De ervaring heeft mij inmiddels geleerd dat het praten over wat mij destijds allemaal overkomen is in mijn Leidse periode en het weer opnieuw oprakelen van wat ik toen allemaal heb moeten ondergaan slecht is voor mijn gemoedsrust, om het eens eufemistisch uit te drukken.’

Weer twee dagen later, op 28 februari 2014, overleed Hugo Brandt Corstius, alias Piet Grijs. Deze columnist was destijds hoofdrolspeler in wat de geschiedenis is ingegaan als ‘de affaire-Buikhuisen’.

Jappenkamp

Wouter Buikhuisen werd op 5 december 1933 geboren in Nederlands-Indië. Zijn vader overleed in 1943 als krijgsgevangene in Birma, waar hij te werk was gesteld aan de beruchte spoorweg. Samen met zijn moeder en broer zat Buikhuisen twee jaar gevangen in een jappenkamp op Java. Hij was twaalf toen ze werden bevrijd en naar Nederland verhuisden. Die tijd in het kamp heeft zijn persoonlijkheid gevormd, vertelde hij in 2010 aan opinieblad *Vrij Nederland*. “Misvormd, kun je misschien beter zeggen. Laat ik zeggen dat er in het kamp geen grond te vinden bleek voor de aanname: de mens is goed.”²

In de jaren vijftig studeerde Buikhuisen psychologie. Op 22 augustus 1965 promoveerde hij cum laude aan de Universiteit Utrecht op de dissertatie *Achtergronden van nozemgedrag*, waarin hij onder meer de term

Columnist Piet Grijs riep ‘de Eerste en Tweede Buikhuisense oorlog’ uit

‘provo’ muntte. Een paar maanden later al volgde een benoeming tot hoogleraar criminologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. In het interview in *Vrij Nederland* bekende Buikhuisen dat hij niet werd gehinderd door enige theoretische kennis: “Ik wist niks, kende alleen de literatuur over de jeugdcriminaliteit die ik voor mijn proefschrift had gelezen. Het voordeel was dat ik bij geen enkele school hoorde en alle kanten op kon. In juni hield ik mijn oratie, toen ben ik pas systematisch gaan bedenken hoe je in de criminologie te werk moest gaan.”

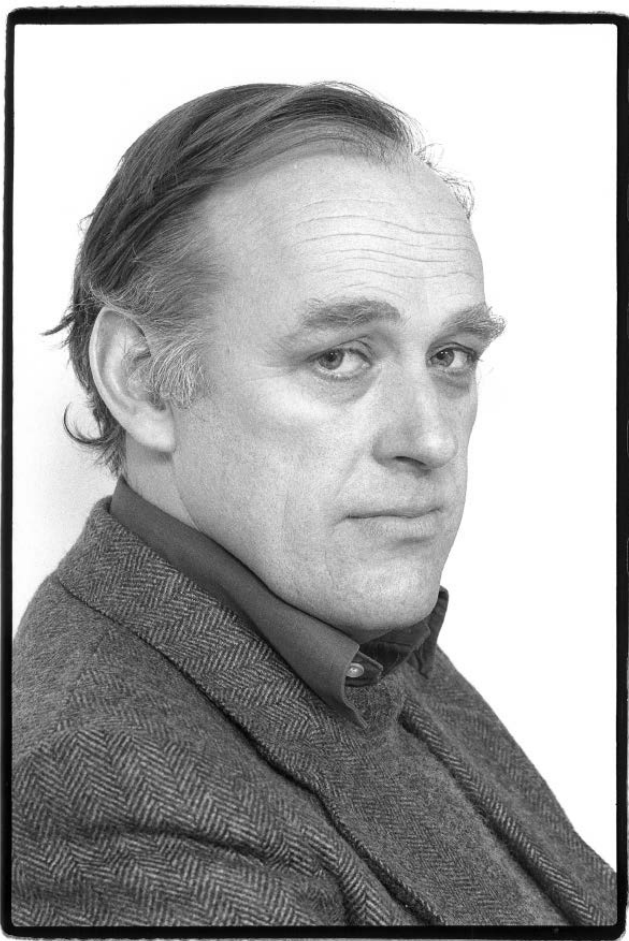
Een succes werd dat niet. Buikhuisen stapte in 1973 over naar het Ministerie van Justitie als adviseur wetenschappelijk werk. Vijf jaar later accepteerde hij toch weer een aanbod van de Universiteit Leiden om hoogleraar criminologie en penologie te worden. Zijn voornemen: onderzoek doen naar biologische oorzaken van crimineel gedrag, specifiek bij jeugdige delinquenten. Tegen de tijdgeest in wilde hij zich niet richten op omgevingsfactoren zoals economische ongelijkheid, armoede en ongelijke kansen (*nurture*), maar juist op *nature* – op genetische aanleg dus.

‘Glimmerveen’

To put it mildly: op veel enthousiasme bij collega’s en media kon hij niet rekenen. In *Vrij Nederland* riep de extreemlinkse columnist Piet Grijs ‘de Eerste en Tweede Buikhuisense Oorlog’ uit. In een serie columns hekelde hij de onderzoeksplannen en de persoon Buikhuisen. Een greep uit zijn retoriek: ‘fascist’, ‘Glimmerveen-met-doctorstitel’, ‘gooier van napalmbommen in de hersenen’, ‘kritiekloos citeerder van nazi-criminologen’, ‘precies even puur dom als puur slecht’ en ‘vijand van de democratie’.³

Rechtssocioloog Kees Schuyt, verbonden aan de Universiteit van Amsterdam (UvA), bekritiseerde Buikhuisen met louter inhoudelijke argumenten. Voor het *Nederlands Juristenblad* schreef hij in 1978 op verzoek van de redactie een artikel ‘over de op dat moment bekende plannen van prof. Buikhuisen’. Geen van de toenmalige criminologen wilde destijds commentaar leveren op deze plannen, schrijft Schuyt drie decennia later in een terugblik in universiteitsblad *Mare*. Zelf had hij nooit getwijfeld aan Buikhuisens intentie criminele jongeren met zijn onderzoek te willen helpen. Evenmin had Schuyt bezwaar tegen Buikhuisens vermoeden van biologische factoren bij het ontstaan van criminaliteit. ‘Maar een rechtstreeks causaal verband tussen natuurlijke eigenschappen en culturele verschijnselen blijft twijfelachtig.’

foto: Steye Raviez/Hollands Hoogte

Een complexe interactie is veel waarschijnlijker, daarom is het beter niet van biologische oorzaken te spreken, zo herhaalde Schuyt zijn kritiek: ‘Genen noch hersenen zijn ooit crimineel; ze zijn delen van de natuur. De eigenschap “crimineel” is een resultante van sociale en juridische besluitvorming en culturele conventies.’⁴

Bommelingen

Gezien de genuanceerde kritiek van Schuyt is het opmerkelijk dat de wetenschappelijke goegemeente nauwelijks stil bleef, ook toen Buikhuisen te maken kreeg met telefonische tirades, bommeldingen, dreigbrieven en poep door zijn brievenbus. De Utrechtse hoogleraar psychologie Piet Vroon (1939-1998) sprak zich wel uit, zowel in *NRC Handelsblad* van 21 oktober 1978 als in *de Volkskrant* van 16 juni 1980. Vroon typeerde de affaire-Buikhuisen als ‘onnodig opgeblazen’ en ‘te veel op de persoon gespeeld en te weinig zakelijk op de inhoud’.⁴

Voor primatoloog Frans de Waal (1948-2024) was de affaire-Buikhuisen “een heel deprimerende tijd, de tijd ook dat ik uit Nederland vertrok”, vertelde hij in 2017 in *Zomergasten*. “Het is een schandaal dat Nederland het zover heeft laten komen.”⁵ Daarmee doelde De Waal tevens op het feit dat Buikhuisen de academie had verlaten om in 1988 in Spanje met zijn vrouw een antiekhandel te beginnen.

Carel Stolker was in 2009 decaan van de Leidse rechtenfaculteit toen hij Buikhuisen aan de Costa Blanca opzocht om hem te rehabiliteren. In opinieblad *EW* typeerde hij Buikhuisen kort na diens overlijden als ‘de eerste uit de moderne Nederlandse wetenschapsgeschiedenis die keihard gecancelled is. [] Belangrijke wetenschappers, de Koninklijke Nederlandse Akade-

mie van Wetenschappen (KNAW), mijn universiteit, andere universiteiten, wetenschappelijke verenigingen: ze doken toen het erop aankwam en Buikhuisen steun nodig had. Vaak ook uit angst voor de scherpe pen van Piet Grijs.’⁶

Buikhuisen zelf was vooral teleurgesteld dat de KNAW zweeg toen zijn wetenschappelijke vrijheid in het geding was. “De KNAW heeft me geslachttofferd, de Akademie moet alsnog zijn predicaat koninklijk inleveren.”⁷

Mea culpa

Dat zal niet gebeuren, maar een publiekelijk eerherstel lijkt evenmin in het verschiet te liggen. In een interview in *de Volkskrant* ontweek de huidige KNAW-president Marileen Dogterom de vraag waarom de Akademie niets had gedaan om die vrijheid van Buikhuisen te beschermen: “Ik zat op de middelbare school toen dat speelde. Ik weet er te weinig vanaf. En dat was vooral een kwestie tussen de universiteit, zijn werkgever en Buikhuisen zelf.” Voor een mea culpa van de KNAW zou Dogterom eerst een onderzoek moeten instellen. “En dat vind ik zoveel jaar na dato te ver gaan.”⁸

Heeft het NIP zich uitgesproken? Karel Soudijn, NIP-erelid en kenner van de geschiedenis van de Nederlandse psychologie, herinnert zich dat niet. “In de tijd dat de affaire-Buikhuisen speelde, was in de vereniging de wetenschapsbeoefening zwak vertegenwoordigd. En er werd geen grote groep leden direct getroffen in hun praktijkwerk.”

Soudijn vermoedt dat het NIP zich daarom niet uitliet. “En dat is prima. De verdediging van onderzoeksprojecten moet vooral komen uit de hoek van deskundige vakgenoten.”

Terugblikkend vindt Soudijn het type onderzoek van Buikhuisen vergelijkbaar met vraagstukken als: hebben vrouwen grotere of kleinere hersenen dan mannen? Of: is de ‘bedrading’ van de ene groep anders dan die van de andere groep? “Het gevaar ervan is dat je een hele categorie mensen dan anders gaat ►

‘Het is een schandaal dat Nederland het zover heeft laten komen’

Frans de Waal

benaderen omdat op groepsniveau kleine verschillen worden gevonden. Ik vind het nog steeds uitstekend dat Hugo Brandt Corstius felle kritiek op Buikhuisen uitoefende. De associatie met misstanden uit de Tweede Wereldoorlog ligt voor de hand.” Die associatie heeft Theo Doreleijers niet. De emeritus-hoogleraar kinder- en jeugdpsychiatrie aan het VU Medisch Centrum Amsterdam heeft met zijn multidisciplinaire staf uitgebreid neurobiologisch onderzoek gedaan onder jeugdige delinquenten. “Zulk hersenonderzoek, om de ontwikkeling van crimineel gedrag te begrijpen, moet gewoon verricht kunnen worden. En dat gebeurt gelukkig nu in

de Nederlandse wetenschappelijke, in een oudere reconstructie op zijn site nog altijd wonderlijk: ‘Buikhuisen mag nog steeds niet. Buikhuisen zal nooit mogen. Eigenlijk moet die naam helemaal nooit meer vallen.’”

Karaktermoord

Hoezo nooit mogen? De onderzoeksplannen van Buikhuisen zijn weliswaar altijd wat vaag en prematuur gebleven en publicaties bleven nagenoeg uit. Maar zijn die ideeën over biologische determinanten van crimineel gedrag tegenwoordig echt zo opzienbarend? Met die premature intenties heb ik geen moeite, wél met dat Piet Grijs – anders duiden kan ik het niet – karaktermoord op Buikhuisen pleegde. Ik had de columnist weleens willen horen over Adrian Raine, de Britse psycholoog

De cover van universiteitsblad Mare na de excuses van de universiteit.

‘Een mooie, wetenschappelijke carrière is in de kiem gesmoord’

Theo Doreleijers

Nederland en internationaal uitvoerig. Natuurlijk is crimineel een cultuurgebonden begrip, wij spreken altijd over gedragsstoornissen en volgen daarbij wereldwijd vastgestelde definities. Ik kan niet genoeg benadrukken dat het bestuderen van biologische aspecten één invalshoek is, die je nooit los mag zien van sociale en psychologische aspecten van crimineel gedrag.”

Doreleijers hield tot kort voor diens dood contact met Buikhuisen. “In onze gesprekken ging het altijd wel over ‘ons soort onderzoek’, hij bleef de literatuur bijhouden. De rehabilitatie door de Universiteit Leiden deed hem enorm goed. Maar dat erkenning van de KNAW uitbleef, ervoer hij als zeer teleurstellend. Hij was een uiterst aimabele collega, met een briljante kop. Een mooie, productieve wetenschappelijke carrière is in de kiem gesmoord.’

Mij blijft het verbazen dat de affaire-Buikhuisen voor ongemak heeft gezorgd, misschien zelfs tot tweespalt heeft geleid. Zo klinkt Hans van Maanen, nestor van

‘Buikhuisen mag nog steeds niet. Buikhuisen zal nooit mogen.’

Hans van Maanen

en neurocriminoloog verbonden aan Pennsylvania University, die hersenonderzoek doet bij gewelddadige criminelen en die boeken op zijn naam heeft als *The psychopathology of crime*, *The anatomy of violence* en *Psychopathy: An introduction to biological findings and their implications*.¹⁰ Of over het Pieter Baan Centrum, dat een Neuroloket heeft ingesteld en onder meer hersenscans kan inzetten om de toerekeningsvatbaarheid van verdachten van tbs-gerelateerde geweldsmisdrijven te beoordelen.¹¹

Naar eigen zeggen las Buikhuisen de columns van Piet Grijs niet regelmatig. Tot zijn dochter hem zei dat er op haar school over werd gediscussieerd. “Toen heb ik *Vrij Nederland* gepakt en gelezen dat ik met nazi-criminoloog Franz Exner werd vergeleken. Ik zei tegen mijn dochter: ‘Ik zal erop antwoorden, dan kun je meteen zien hoe ik erover denk’. Ik schreef: ‘Geachte heer Grijs, als jij één citaat uit Exner in mijn werk kunt vinden waarmee ik mij persoonlijk en wetenschappelijk diskwalificeer, neem ik onmiddellijk ontslag’. Je snapte: daar kwam geen serieuze reactie op.”¹²

Dat *Vrij Nederland* hem als fascist en vijand van de democratie betitelde, was voor Buikhuisen onverteerbaar omdat de oorlog zijn familie onherstelbaar had beschadigd. “Ik dacht: godverdomme, ik word uitgemaakt voor fascist door mensen die geen idee hebben wat de impact van de oorlog kan zijn op je leven.”¹³

Anarchistisch

Wat wetenschap betreft ben ik nogal anarchistisch ingesteld: van mij mag vrijwel elke hypothese worden onderzocht, hoe absurd en/of politiek incorrect ook. *Mits* het onderzoek fair, integer, open en transparant volgens de wetenschappelijke spelregels is opgezet. *Mits* de discussie over de resultaten serieus

is en puur inhoudelijk gericht. En *mits* ook dat onderzoekers bedacht zijn op het gevaar dat wetenschappelijke discussies politiek misbruikt kunnen worden en daar dan ook expliciet op wijzen. Laat de empirie maar beslissen wie – tijdelijk, zo goed als altijd tijdelijk, zoveel wordt in de psychologie niet gerepliceerd – gelijk heeft.

Buikhuisen heeft als student les gehad van Adriaan de Groot (1914-2006), hoogle-raar methodenleer aan de UvA en misschien wel Nederlands meest invloedrijke psycholoog ooit. Als Buikhuisen had meegedaan aan het Oral History Project, had ik hem vast een citaat voorgelegd uit De Groots klassieker *Methodologie*, over de voorschriften van eerlijk onderzoek en open publicatie. Bijvoorbeeld: ‘Anderen zullen dan desgewenst zijn werk kunnen overdoen en/of kunnen onderscheiden waar, zijns ondanks, invloeden van andere ideologieën dan die van de objectieve wetenschap in zijn definities zijn ingeslopen, of waar hij methodologische fouten heeft gemaakt.’¹⁴

Heel benieuwd hoe Buikhuisen zou hebben gereageerd ... ■

Dr. Vittorio Busato
is psycholoog, auteur en journalist.
Vittoriobusato.nl.

- 1 Het Oral History Project is een initiatief van het Archief en Documentatiecentrum van de Nederlandse Gedragwetenschappen (ADNG). Zie <https://www.rug.nl/gmw/adng/oral-history/>.
- 2 <https://tinyurl.com/5n8ra64t>
- 3 Mare, 12 februari 2009 <https://tinyurl.com/bddyh3dw>
- 4 Zie Busato, V.V. (2004). *Weg met Piet Vroon*. Een biografie. Amsterdam University Press.
- 5 <https://tinyurl.com/ycyrxpy2>
- 6 <https://tinyurl.com/ys6xjcrd>
- 7 Zie noot 2.
- 8 <https://tinyurl.com/mryu2nyv>
- 9 <https://www.vanmaanen.org/zaken/zaak1a.html>
- 10 <https://psychology.sas.upenn.edu/people/adrian-raine>
- 11 <https://tinyurl.com/ch5mx6yx>
- 12 Zie noot 2.
- 13 Zie noot 2.
- 14 Groot, A.D. de (1961). *Methodologie. Grondslagen van onderzoek en denken in de gedragwetenschappen*. Den Haag: Mouton & Co. (Citaat pag. 372).